

Lærer

SNUBLE- STEN

En lærervejledning for
undervisningsmateriale til
gymnasieskolen

LÆRER- VEJLEDNING

Snublesten bringer fortiden ind i nutiden som små gyldne mindesmærker, der fortæller en vigtig historie. De er lagt for at mindes ofrene for Holocaust og nazismens forbrydelser. Historiens Hus i Odense har udviklet en web-app, der understøtter formidlingen af snublesten.

Dansk Jødisk Museum har udviklet indhold til de sten, der omhandler de jødiske ofre, som primært ligger i hovedstadsområdet.

Dette er en vejledning til, hvordan indholdet kan bruges i undervisning.

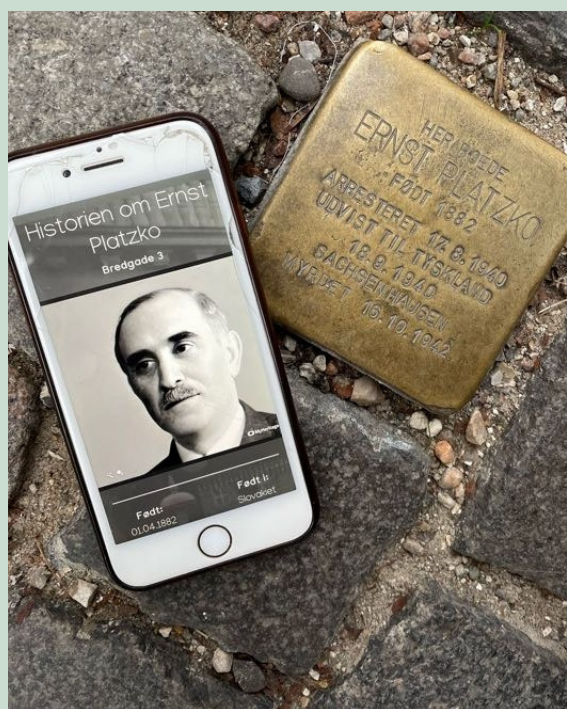

Foto: Dansk Jødisk Museum

OM FORLØBET

I dette forløb, der retter sig mod undervisningen i historie og samfundsfag i gymnasieskolen, vil eleverne blive introduceret til en række af de menneskelige konsekvenser, som krig fører med sig særligt for grupper der er udsatte grundet etnicitet eller deres samfundsmæssige status som f.eks. flygtninge.

Materialet her retter sig til læreren og indeholder vejledninger og forslag til en fælles introduktion, der kan kopieres eller vises til eleverne via smartboard.

Forløbet understøtter elevernes forståelse af erindringskultur og kildekritik.

Foto: www.snublesten.dk

SNUBLESTEN

En snublesten er en "brosten" belagt med en messingplade. Indgraveret er oplysninger om et offer for Holocaust og nazismens forbrydelser. Stenene nedlægges i fortovene ved ofrenes sidste frivillige bopæl. Der findes i dag mere end 80.000 snublesten, på tysk "Stolperstein". Stenene er med til at præge fortovene og bybilledet i mere end 25 europæiske lande, herunder Danmark.

Stenene skal ifølge kunstneren bag projektet, Gunter Demnig, overordnet set betragtes som et kunstnerisk, decentralt mindesmærke for ofrene for nazismens forbrydelser.

Enkeltvis repræsenterer stenene mennesker, som blev forfulgt og oplevede nazisternes forbrydelser under Anden Verdenskrig, herunder jøder, romaer, homoseksuelle, handicappede, psykisk syge og politiske fanger. I Danmark er stenene alt overvejende lagt for jødiske ofre, modstandsfolk, politifolk, kommunister og clearingsdræbte.

Dette materiale arbejder med de jødiske ofre, som hovedsageligt er beliggende i Storkøbenhavn.

INDHOLD

Brø kvartererne, Frederiksberg og Amager

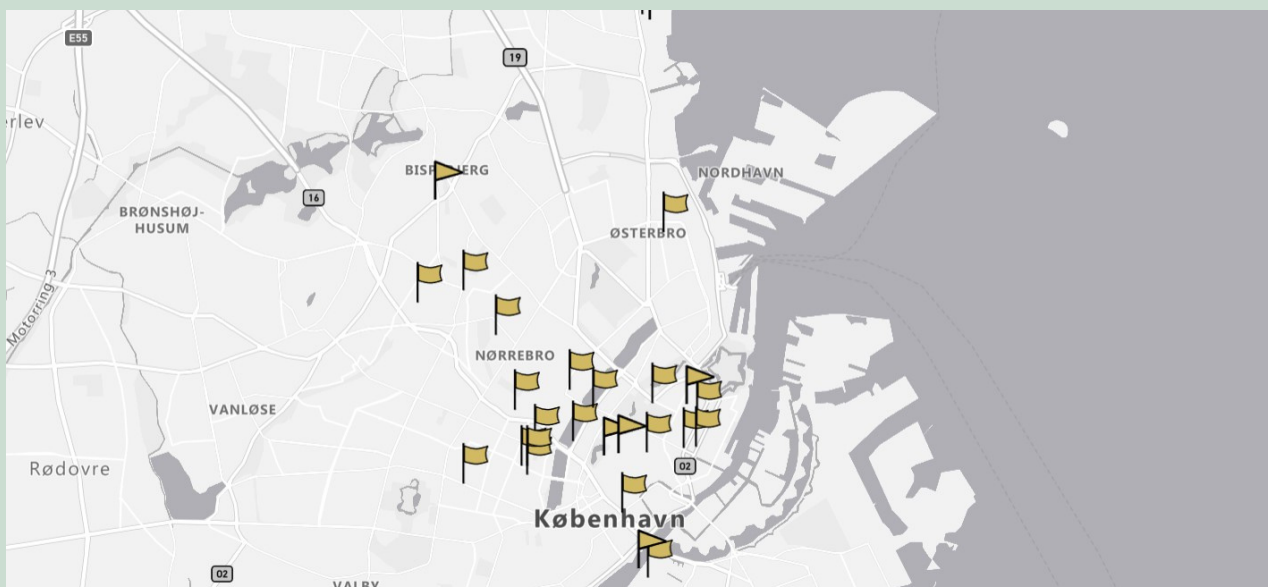
1. Annie Smaalann
2. Arthur Ascher
3. Blume Blenda Becker og Salomon Moses Becker
4. Carl Joseph Glückstadt
5. Chaim B. Wassermann
6. Dorothea Polack
7. Gabrielle Salomonsen
8. Herschel Fischel Choleva
9. Irma Hertz
10. Jacob Thalmay
11. Josef Flammenbaum
12. Leon Ruben
13. Liselotte Schlachcis
14. Martha, Leopold og Adolf Fischermann
15. Pinkus Katz
16. Rosalie Galathea Salomon
17. Willy Engel

Indre By, København

1. Abraham og Rose Schwartz
2. Beile Malka Zipikoff
3. Benno Politur
4. Ernst Platzko
5. Eva Salomonsen
6. Gerda von Essen
7. Irma og Julius Barasch
8. Martin Isidor Cohen
9. Rosa Nachemsohn
10. Rosette Meyer
11. Ruth Fanni Niedrig
12. Schmul Sender Jonisch
13. Thora Krogmann
14. William Melchior

Storkøbenhavn og Kolding

1. Alfred Heymann
2. Alice Henriette Dinesen
3. Emil Valdemar Abrahamson
4. Kaj James Cordosa Nagler
5. Regitze og Alexander Cordosa
6. Rose Wulff
7. Willie William Levysohn

Kort over snublesten i København
<https://snublesten.historienshus.dk/kort>

VEJLEDNING TIL UNDERVISER

Vi gør opmærksom på, at der er en række voldsomme skæbner i materialet inklusive eksempler, der lægger op til, at eleverne diskuterer bevæggrunde for selvmord (det gælder f.eks. Fischermann-stenen). Det er derfor vigtigt, at du som underviser er opmærksom på at gribe eleverne eller undlader denne sten, hvis du vurderer det nødvendigt, eller at der ikke er tid til at følge op.

Formidlingsgrebet i materialet kan virke meget voldsomt og inviterer til faglige emner som kildekritik og erindringskultur samt til mere essentielle og vigtige, samtaler om krigens uretfærdighed, samfundets ansvar omkring modtagelse af flygtninge og omsorg for egne borgere.

De snublesten, der er lagt, er alt overvejende lagt for mennesker, der har mistet livet eller har været mærket på livet som en konsekvens af forfølgelserne. Arbejdet med dette materiale vil derfor ikke give en statistisk retvisende oplevelse til eleverne. 99% af de danske jøder overlever Anden Verdenskrig.

Dette materiale fokuserer alt overvejende på den resterende 1%. Det er til gengæld ofre, der ofte bliver overset i lyset af den positive historie om redningen af de danske jøder, men som er en meget vigtig og voldsom del af den danske holocaust erfaring.

KREDITERING

Undervisningsmaterialet er udviklet af Dansk Jødisk Museum i et samarbejde med Historiens Hus i Odense.

Layout og snublestenshistorier er skrevet af Laura Hoffmann Jensen.

Snublestenshistorier er indtalt af Annette Grunnet, Katrin Weisser-Lodahl, Michael Brostrup og Søren Ulrichs.

Projektet er udarbejdet med støtte af Undervisningsministeriet.

VARIGHED OG STRUKTUR

2-3 undervisningsgange afhængig af om man vil ud i byrummet og finde sten eller ønsker udelukkende at arbejde med materialet i klassen.

Lektion 1: Underviser giver introduktion til Danmarks besættelse, Augustoprøret og oktober '43. I kan evt. se filmen om Bent Melchiors historie [[Stemmer i Stilheden](#)] eller alternativt se historisk opsummering nedenfor.

Underviser giver introduktion til mindekultur og snublesten, se intro nedenfor + arbejdsspørgsmål. Opsummering i plenum.

Lektion 2: Eleverne inddeles i grupper af minimum 2, gerne 3-4, der får historier (1-3 sten) fra bilagsmaterialet med tekster til de enkelte sten samt arbejdsspørgsmål. Dette kan ske i klassen, eller eleverne kan sendes ud i byrummet, hvis snublestenene er at finde i nærområdet.

Målet er, at eleverne på baggrund af spørgsmålene efterfølgende skal kunne præsentere for klassen de enkelte skæbner, de har arbejdet med samt perspektivere til de indledende spørgsmål omkring mindekultur.

Lektion 3: Bruges til præsentation, hvis anden undervisningsgang har været brugt i byrummet.

Vi ønsker god arbejdslyst med materialet

FÆLLES INTRODUKTION

VIGTIGE ÅRSTAL

- Hitlers magtovertagelse i 1933
- Krystalnatten og jagten på tyske jøder i 1938
- Invasion af Polen og begyndelsen på Anden Verdenskrig i 1939
- Besættelsen af Danmark i 1940
- Augustoprøret og videre til aktionen mod jøder i oktober 1943
- Krigens slutning og Danmarks befrielse i 1945

1933

Allerede kort efter Hitlers magtovertagelse i 1933 kom de første diskriminerende love mod jøder.

1935

Nürnberglovene, som introduceres i 1935, klassificerede jøder som andenrangsborgere. Her blev jøder frataget deres stemmeret, valgbarhed og ret til offentligt embede. Samtidig blev ægteskab og seksuelt samkvem mellem jøder og ikke-jøder forbudt.

1938

I 1938 om aftenen den 9. november blev jødiske forretninger og hjem plyndret, synagoger brændt og jødiske begravelsespladser raseret. Mindst 90 jøder mistede livet under hændelsen, der blev kendt som Krystalnatten på grund af de mange knuste glas. Krystalnatten medførte at mange tyske jøder forsøgte at få asyl i andre lande, herunder Danmark. Det var en del af det nazistiske Tysklands målrettede politik at forsøge at drive jøder ud af landet i et indledende forsøg på et "løse det jødiske problem".

Mange omkringliggende lande førte restriktive indvandringspolitikker og det blev svært for jøder at få asyl, bl.a. på grund af nazistisk konfiskering af jødiske ejendele og værdigenstande, men også fordi man ikke ville hjælpe jødiske flygtninge af frygt for at provokere det nazistiske styre. Det samme gjorde sig gældende i Danmark, hvor man også førte en restriktiv indvandringspolitik, især rettet mod jøder.

1939

I september 1939 ruller tyske tropper ind i Polen, hvorefter England ser sig nødsaget til at gribe ind. Det starter Anden Verdenskrig. Krigen på Østfronten blev hurtigt meget brutal, og det var her, at de systematiske masse mord på jøder og andre grupper, der var et udtalt mål i den nationalsocialistiske ideologi, for alvor tog fart.

Særlige afdelinger af soldater - såkaldte Einsatzgrupper - foretog massenedskydninger og henrettelser af jøder, ligesom der blev eksperimenteret med gasning. Det førte i 1942 frem til en beslutning om Endlösung (den endelige løsning) ved en konference i Wansee på spørgsmålet om, hvordan man kunne udrydde jøderne mest effektivt både i forhold til antal, effektivitet og økonomi.

1940

Den 9. april 1940 besætter Nazityskland Danmark, der efter få timers væbnet kamp overgiver sig. Danmark bliver fredsbesat og får lov til at beholde sin regering, der med bred politisk enighed fører en samarbejdspolitik med besættelsesmagten.

1943

Frem til sommeren 1943 var det under forholdsvis fredelige forhold, men efter stigende sabotageaktiviteter og Augustoprøret i 1943 fremsatte besættelsesmagten krav, som regeringen ikke kunne imødekomme. Regeringen valgte at træde af, og Werner Best, rigsbefuldmægtiget i Danmark, greb muligheden for at få iværksat en aktion mod de danske jøder, der blev sat til den 1. oktober 1943.

Werner Best gav datoen for aktionen mod de danske jøder til sin nærmeste rådgiver, den tyske skibsfartskyndige G.F. Duckwitz, der lækkede oplysningerne til ledende politikere, der gik til den jødiske menighed. Mange danske jøder nåede dermed at blive advaret. Med hjælp fra venner, bekendte og naboer nåede 7-8.000 jøder at flygte fra Danmark til Sverige. Ca. 500 blev angivet eller fanget og blev deporteret til Theresienstadt. I alt mistede 116 danske jøder livet som følge af aktionen mod de danske jøder.

Historien om redningen af de danske jøder står som et lys i det ellers mørke kapitel om Holocaust, hvor mere end 6 millioner jøder blev myrdet. Det huskes ikke bare i Danmark, men rundt omkring i verden. Der var ingen i 1943, der vidste, at der var tale om en redning. Flugten og usikkerheden havde konsekvenser og påvirkede også de overlevende i generationer efter. Danmark befries fra den tyske besættelsesmagt den 5. maj 1945.

1945

SNUBLESTEN

Den tyske kunstners idé med navnet, snublesten, var, at beskueren skulle "snuble" over historien, idet vedkommende passerede fortovet og på den måde blive mindet om, hvad der overgik millioner af mennesker. De første sten blev lagt for romaer og sintier, der i 1940 blev deporteret. Sidenhen har snublestenene kun vokset sig større og gjort sit indtog på europæisk plan.

I Danmark blev de første snublesten nedlagt i København og Frederiksberg i 2019 for 12 ofre for nazisme. Der blev nedlagt 19 sten igen i juli 2020, og arbejdet med at opspore ofre for nazismen i Danmark er en proces i udvikling og fremdrift. Der blev i 2021 nedlagt nye sten i København samt de første snublesten på Fyn, hvor der også drives en frivillig snublestensgruppe. Initiativet til indførelsen af snublesten i Danmark er sket på foranledning fra privatpersoner. Finansieringen af stenene sker også fra private donorer eller fonde.

MINDESMÆRKER

Et mindesmærke er helt konkret en betegnelse for et monument, statue, genstand eller bygning rejst til ære for eller til minde om afdøde personer eller historiske begivenheder.

Som tidligere nævnt, fungerer snublestenene som et decentralt mindesmærke, eftersom stenene optræder i mange lande og byer og ikke er samlet ét sted.

Der nedlægges sten for ofre, der blev deporteret, myrdet eller døde af følger fra det umenneskeligt hårde arbejde i KZ-lejre og ghettoer som Theresienstadt, Neungamme, Sachsenhausen og Auschwitz. Der nedlægges også snublesten for ofre, som overlevede deportationen.

MINDEKULTUR - HVAD ER DET?

Vi lever i en tid, hvor de sidste vidner til historien langsomt forsvinder. Hvad betyder det for historien? Kan man altid stole på erindringer? Hvad er de udtryk for?

ARBEJDSSPØRGSMÅL

- Hvorfor tror I det kaldes snublesten?
- Hvad tror I hensigten er med at placere stenene på den sidst kendte frivillige adresse for ofrene?
- Hvad tror I hensigten er ved at give de enkelte ofre hver sin sten?
- Hvem kan få lagt en sten?
- Hvornår er man offer?

Litteratur og nyttige links

Du finder hjemmesiden med historierne her:
<https://snublesten.historienschus.dk/kort>

Historierne har taget udgangspunkt i
<https://snublesten.dk/>

De enkelte skæbner findes således her:
<https://snublesten.dk/biografier/>

Vi anbefaler at man yderligere supplerer med oplysninger fra Folkedrab.dk
<https://folkedrab.dk/temaer> og
<https://besaettelsestidensofre.dk>